

Συλλογή της Νομολογίας

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τμήμα μείζονος συνθέσεως)

της 17ης Απριλίου 2018*

«Προδικαστική παραπομπή – Κοινωνική πολιτική – Οδηγία 2000/78/ΕΚ – Ίση μεταχείριση – Διαφορετική μεταχείριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων – Επαγγελματικές δραστηριότητες εκκλησιών ή άλλων οργανώσεων η δεοντολογία των οποίων εδράζεται στη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις – Θρησκεία ή πεποιθήσεις που αποτελούν επαγγελματική απαίτηση ουσιώδη, θεμιτή και δικαιολογημένη λαμβανομένης υπόψη της δεοντολογίας της οργανώσεως – Έννοια – Φύση των δραστηριοτήτων και πλαίσιο εντός του οποίου ασκούνται – Άρθρο 17 ΣΛΕΕ – Άρθρα 10, 21 και 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης»

Στην υπόθεση C-414/16,

με αντικείμενο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, που υπέβαλε το Bundesarbeitsgericht (ομοσπονδιακό δικαστήριο εργατικών διαφορών, Γερμανία) με απόφαση της 17ης Μαρτίου 2016, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 27 Ιουλίου 2016, στο πλαίσιο της δίκης

Vera Egenberger

κατά

Evangelisches Werk für Diakonie und Entwicklung e.V.

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (τμήμα μείζονος συνθέσεως),

συγκείμενο από τους Κ. Lenaerts, Πρόεδρο, Α. Tizzano, Αντιπρόεδρο, R. Silva de Lapuerta, T. von Danwitz, J. L. da Cruz Vilaça και Α. Rosas, προέδρους τμήματος, Ε. Juhász, Μ. Safjan, D. Šváby, Μ. Berger, Α. Prechal, Ε. Jarašiūnas, F. Biltgen (εισηγητής), Μ. Βηλαρά και Ε. Regan, δικαστές,

γενικός εισαγγελέας: Ε. Tanchev

γραμματέας: Κ. Malacek, διοικητικός υπάλληλος,

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία και κατόπιν της επ' ακροατηρίου συζητήσεως της 18ης Ιουλίου 2017,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που κατέθεσαν:

- η V. Egenberger, εκπροσωπούμενη από τον Κ. Bertelsmann, Rechtsanwalt, καθώς και από τον Ρ. Stein,
- το Evangelisches Werk für Diakonie und Entwicklung e.V., εκπροσωπούμενο από τον Μ. Sandmaier, Rechtsanwalt, καθώς και από τους Μ. Ruffert και G. Thüsing,

* Γλώσσα διαδικασίας: η γερμανική.

- η Γερμανική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τους T. Henze και J. Möller,
- η Ιρλανδία, εκπροσωπούμενη από τις E. Creedon, M. Browne και L. Williams, καθώς και από τον A. Joyce, επικουρούμενους από τον C. Toland, SC, και την S. Kingston, BL,
- η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, εκπροσωπούμενη από τους D. Martin και B.-R. Killmann,

αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις του κατά τη συνεδρίαση της 9ης Νοεμβρίου 2017,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

- 1 Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία του άρθρου 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78/EK του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία (ΕΕ 2000, L 303, σ. 16).
- 2 Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Vera Egenberger και του Evangelisches Werk für Diakonie und Entwicklung e.V. (στο εξής: Evangelisches Werk), με αντικείμενο αγωγή αποζημίωσης ασκηθείσα από την V. Egenberger για δυσμενή διάκριση λόγω θρησκείας, την οποία ισχυρίζεται ότι υπέστη στο πλαίσιο διαδικασίας προσλήψεως.

Το νομικό πλαίσιο

Το δίκαιο της Ένωσης

- 3 Οι αιτιολογικές σκέψεις 4, 23, 24 και 29 της οδηγίας 2000/78 έχουν ως εξής:
  - «(4) Η ισότητα ενώπιον του νόμου και η προστασία όλων των ατόμων έναντι των διακρίσεων αποτελεί οικουμενικό δικαίωμα αναγνωρισθέν από την οικουμενική διακήρυξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τη σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για την εξάλειψη κάθε μορφής διάκρισης εις βάρος των γυναικών, τα σύμφωνα των Ηνωμένων Εθνών για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα και για τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα και από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, συμβαλλόμενα μέρη των οποίων είναι όλα τα κράτη μέλη. Η Σύμβαση της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας αριθ. 111 απαγορεύει τις διακρίσεις στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας.
- [...]
- (23) Σε πολύ περιορισμένες περιπτώσεις, η διαφορετική μεταχείριση μπορεί να δικαιολογείται όταν ένα γνώρισμα που συνδέεται με το θρήσκευμα ή τις πεποιθήσεις, με μια ειδική ανάγκη, την ηλικία ή το γενετήσιο προσανατολισμό, συνιστά ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση, εφόσον ο σκοπός είναι νόμιμος και η επαγγελματική προϋπόθεση ανάλογη. Οι περιπτώσεις αυτές πρέπει να συμπεριλαμβάνονται στις πληροφορίες που παρέχουν τα κράτη μέλη στην Επιτροπή.
- (24) Η Ευρωπαϊκή Ένωση, με τη δήλωσή της αριθ. 11 σχετικά με το καθεστώς των εκκλησιών και των μη ομολογιακών ενώσεων, η οποία επισυνάπτεται στην τελική πράξη της Συνθήκης του Άμστερνταμ, αναγνώρισε ρητώς ότι σέβεται και δεν θίγει το καθεστώς που απολαμβάνουν στα κράτη μέλη εκκλησίες και θρησκευτικές ενώσεις ή κοινότητες δυνάμει της εθνικής νομοθεσίας

και ότι σέβεται ωσαύτως το καθεστώς των φιλοσοφικών και μη ομολογιακών οργανώσεων. Με αυτή την προοπτική, τα κράτη μέλη μπορούν να διατηρούν ή να θεσπίζουν ειδικές διατάξεις σχετικά με τις ουσιώδεις, θεμιτές και δικαιολογημένες επαγγελματικές απαιτήσεις που ενδέχεται να απαιτούνται για την άσκηση σχετικής επαγγελματικής δραστηριότητας.

[...]

(29) Τα άτομα που έχουν υποστεί διακριτική μεταχείριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, ειδικών αναγκών, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού πρέπει να διαθέτουν κατάλληλα μέσα έννομης προστασίας. Προκειμένου να υπάρξει ένα πιο ουσιαστικό επίπεδο προστασίας, οι ενώσεις ή τα νομικά πρόσωπα θα πρέπει επίσης να δύνανται να κινήσουν διαδικασίες, όπως ορίζουν κατ' ιδίαν τα κράτη μέλη, είτε εξ ονόματος κάποιου θύματος είτε προς υπεράσπισή του, χωρίς να θίγονται εθνικοί δικονομικοί κανόνες όσον αφορά την εκπροσώπηση και την υπεράσπιση ενώπιον των δικαστηρίων.»

4 Το άρθρο 1 της οδηγίας 2000/78 ορίζει τα ακόλουθα:

«Σκοπός της παρούσας οδηγίας είναι η θέσπιση γενικού πλαισίου για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, ειδικών αναγκών, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας, προκειμένου να υλοποιηθεί η αρχή της ίσης μεταχείρισης στα κράτη μέλη.»

5 Το άρθρο 2, παράγραφοι 1, 2 και 5, της οδηγίας αυτής ορίζει τα εξής:

«1. Για τους σκοπούς της παρούσας οδηγίας, η αρχή της ίσης μεταχείρισης σημαίνει την απουσία άμεσης ή έμμεσης διάκρισης για έναν από τους λόγους που αναφέρονται στο άρθρο 1.

2. Για τους σκοπούς της παραγράφου 1:

α) συντρέχει άμεση διάκριση όταν, για έναν από τους λόγους που αναφέρονται στο άρθρο 1, ένα πρόσωπο υφίσταται μεταχείριση λιγότερο ευνοϊκή από αυτήν την οποία υφίσταται, υπέστη ή θα υφίστατο σε ανάλογη κατάσταση ένα άλλο πρόσωπο,

[...]

5. Η παρούσα οδηγία δεν θίγει τα μέτρα που προβλέπει ο εθνικός νόμος και τα οποία σε μια δημοκρατική κοινωνία είναι αναγκαία για την ασφάλεια, την προάσπιση της τάξης και την πρόληψη ποινικών παραβάσεων, την προστασία της υγείας και των δικαιωμάτων και ελευθεριών άλλων.»

6 Το άρθρο 4 της εν λόγω οδηγίας ορίζει τα ακόλουθα:

«1. Κατά παρέκκλιση του άρθρου 2 παράγραφοι 1 και 2, τα κράτη μέλη μπορούν να προβλέπουν ότι η διαφορετική μεταχείριση που βασίζεται σε έναν από τους λόγους που αναφέρονται στο άρθρο 1 δεν συνιστά διάκριση όταν, λόγω της φύσης των συγκεκριμένων επαγγελματικών δραστηριοτήτων ή του πλαισίου εντός του οποίου διεξάγονται αυτές, ένα τέτοιο χαρακτηριστικό αποτελεί ουσιαστική και καθοριστική επαγγελματική προϋπόθεση, εφόσον ο στόχος είναι θεμιτός και η προϋπόθεση είναι ανάλογη.

2. Τα κράτη μέλη μπορούν να διατηρούν στην ισχύουσα κατά την ημερομηνία έκδοσης της παρούσας οδηγίας εθνική τους νομοθεσία ή να προβλέψουν σε μελλοντική νομοθεσία η οποία αφορά τις ισχύουσες εθνικές πρακτικές, κατά την ημερομηνία έκδοσης της παρούσας οδηγίας διατάξεις βάσει των οποίων, στην περίπτωση των επαγγελματικών δραστηριοτήτων των εκκλησιών ή άλλων δημοσίων ή ιδιωτικών ενώσεων η δεοντολογία των οποίων εδράζεται στη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις, η διαφορετική μεταχείριση που εδράζεται στο θρήσκευμα ή τις πεποιθήσεις ενός προσώπου δεν συνιστά

διάκριση όταν, λόγω της φύσης των εν λόγω δραστηριοτήτων ή του πλαισίου εντός του οποίου ασκούνται, η θρησκεία ή οι πεποιθήσεις αποτελούν επαγγελματική απαίτηση ουσιώδη, θεμιτή και δικαιολογημένη, λαμβάνοντας υπόψη τη δεοντολογία της οργάνωσης. Αυτή η διαφορετική μεταχείριση ασκείται τηρουμένων των συνταγματικών διατάξεων και αρχών των κρατών μελών, καθώς και των γενικών αρχών του κοινοτικού δικαίου και δεν μπορεί να αιτιολογεί διάκριση η οποία βασίζεται σε άλλους λόγους.

Εφόσον οι διατάξεις της τηρούνται κατά τα λοιπά, η παρούσα οδηγία δεν θίγει συνεπώς το δικαίωμα των εκκλησιών και των λοιπών δημόσιων ή ιδιωτικών ενώσεων των οποίων η δεοντολογία εδράζεται στο θρήσκευμα ή στις πεποιθήσεις, εφόσον ενεργούν σύμφωνα με τις εθνικές συνταγματικές και νομοθετικές διατάξεις, να απαιτούν από τα πρόσωπα που εργάζονται για λογαριασμό τους στάση καλής πίστεως και συμμόρφωσης προς τη δεοντολογία τους.»

- 7 Το άρθρο 9, παράγραφος 1, της οδηγίας 2000/78 προβλέπει τα εξής:

«Τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι κάθε πρόσωπο που θεωρεί εαυτό ζημιωθέν από τη μη τήρηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης, ακόμη και εάν η σχέση στο πλαίσιο της οποίας εικάζεται ότι σημειώθηκε η διάκριση έχει λήξει, έχει πρόσβαση σε δικαστικές ή/και διοικητικές διαδικασίες, συμπεριλαμβανομένων, όπου κρίνεται ενδεδειγμένο, διαδικασιών συνδιαλλαγής, για την πραγμάτωση των υποχρεώσεων εκ της παρούσας οδηγίας.»

- 8 Το άρθρο 10, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής ορίζει τα ακόλουθα:

«Τα κράτη μέλη λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα, σύμφωνα με την εθνική δικονομία, προκειμένου να διασφαλίζουν ότι όταν ένα πρόσωπο που θεωρεί εαυτό ζημιωθέν από τη μη τήρηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσάγει, ενώπιον δικαστηρίου ή άλλης αρμόδιας αρχής, πραγματικά περιστατικά, από τα οποία τεκμαίρεται η ύπαρξη άμεσης ή έμμεσης διάκρισης, θα εναπόκειται στον εναγόμενο να αποδείξει ότι δεν υπήρξε παραβίαση της αρχής της ίσης μεταχείρισης.»

Το γερμανικό δίκαιο

Ο GG

- 9 Το άρθρο 4, παράγραφοι 1 έως 2, του Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland (Θεμελιώδους Νόμου της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, στο εξής: GG) ορίζει τα εξής:

«(1) Η ελευθερία της πίστεως και της συνειδήσεως, καθώς και η ελευθερία των θρησκευτικών ή φιλοσοφικών πεποιθήσεων είναι απαραβίαστες.

(2) Διασφαλίζεται η ακώλυτη άσκηση της λατρείας.»

- 10 Κατά το άρθρο 140 του GG, οι διατάξεις των άρθρων 136 έως 139 και 141 του Weimarer Reichsverfassung (Συντάγματος της Βαϊμάρης), της 11ης Αυγούστου 1919 (στο εξής: WRV), αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του GG.

- 11 Το άρθρο 137 του WRV προβλέπει τα εξής:

«1. Δεν υφίσταται κρατική εκκλησία.

2. Διασφαλίζεται η ελευθερία συγκροτήσεως θρησκευτικών κοινοτήτων. Μπορούν να οργανωθούν χωρίς κανέναν περιορισμό εντός της επικράτειας του Γερμανικού Ράιχ.

3. Κάθε θρησκευτική κοινότητα ρυθμίζει και διαχειρίζεται ανεξάρτητα τις υποθέσεις της, εντός των ορίων του νόμου που ισχύει έναντι όλων. Αναθέτει τα αξιώματά της χωρίς παρέμβαση του κράτους ή των τοπικών αρχών.

[...]

7. Οι ενώσεις σκοπός των οποίων είναι η από κοινού προώθηση φιλοσοφικών πεποιθήσεων εξομοιώνονται με τις θρησκευτικές κοινότητες.»

- 12 Σύμφωνα με τη νομολογία του Bundesverfassungsgericht (Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου, Γερμανία), φορείς του δικαιώματος αυτοκαθορισμού των θρησκευτικών οργανώσεων, το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 140 του GG σε συνδυασμό με το άρθρο 137, παράγραφος 3, του WRV, δεν είναι μόνον οι ίδιες οι εκκλησίες ως θρησκευτικές κοινότητες, αλλά, επίσης όλες οι κατά συγκεκριμένο τρόπο υπαγόμενες σε αυτές οργανώσεις, εφόσον και στον βαθμό που ο σκοπός ή το καθήκον των οργανώσεων αυτών συνίσταται, βάσει της απορρέουσας από την πίστη αυτοσυνειδησίας των εκκλησιών, στην ανάληψη και εκπλήρωση του έργου και της αποστολής των εκκλησιών.

Ο AGG

- 13 Ο Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz (γενικός νόμος για την ίση μεταχείριση), της 14ης Αυγούστου 2006 (BGBl. 2006 I, σ. 1897, στο εξής: AGG), αποσκοπεί στη μεταφορά της οδηγίας 2000/78 στο γερμανικό δίκαιο.

- 14 Το άρθρο 1 του AGG, που καθορίζει τον σκοπό του νόμου, ορίζει τα ακόλουθα:

«Σκοπός του παρόντος νόμου είναι η αποτροπή ή η εξάλειψη κάθε δυσμενούς διακρίσεως λόγω φυλής, εθνοτικής καταγωγής, φύλου, θρησκείας ή πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή σεξουαλικής ταυτότητας»

- 15 Το άρθρο 7, παράγραφος 1, του AGG ορίζει τα εξής:

«Οι εργαζόμενοι δεν πρέπει να υφίστανται δυσμενή διάκριση για οποιονδήποτε από τους λόγους του άρθρου 1· η απαγόρευση αυτή ισχύει και όταν το πρόσωπο που προβαίνει στη δυσμενή διάκριση υποθέτει απλώς ότι συντρέχει ένας από τους λόγους του άρθρου 1 στο πλαίσιο της δυσμενούς διακρίσεως.»

- 16 Το άρθρο 9 του AGG προβλέπει τα ακόλουθα:

«1. Με την επιφύλαξη των διατάξεων του άρθρου 8 [του παρόντος νόμου], διαφορετική μεταχείριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων θεωρείται δικαιολογημένη επίσης στην περίπτωση απασχολήσεως σε θρησκευτικές κοινότητες, σε υπαγόμενες σε αυτές οργανώσεις, ανεξάρτητα από τη νομική τους μορφή, ή σε ενώσεις που έχουν ως σκοπό την από κοινού προώθηση ορισμένης θρησκείας ή πεποιθήσεως, όταν, λαμβανομένης υπόψη της αυτοσυνειδησίας της θρησκευτικής κοινότητας ή της ενώσεως, συγκεκριμένη θρησκεία ή πεποίθηση συνιστά επαγγελματική απαίτηση δικαιολογημένη με γνώμονα το δικαίωμα αυτοκαθορισμού [της θρησκευτικής κοινότητας ή της ενώσεως] ή τη φύση των δραστηριοτήτων της.

2. Η απαγόρευση διαφορετικής μεταχειρίσεως λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων δεν θίγει το δικαίωμα των κατά την παράγραφο 1 θρησκευτικών κοινοτήτων, των υπαγόμενων σε αυτές οργανώσεων, ανεξαρτήτως της νομικής τους μορφής, ή των ενώσεων που έχουν ως σκοπό να υπηρετήσουν από κοινού μια θρησκεία ή ορισμένες πεποιθήσεις, να απαιτούν από τους εργαζομένους τους τήρησης στάσεως καλής πίστεως και συμμόρφωση κατά την έννοια της εκάστοτε συνειδησεώς τους.»

17 Το άρθρο 15 του AGG ορίζει τα ακόλουθα:

«1. Σε περίπτωση παραβάσεως της απαγορεύσεως των διακρίσεων, ο εργοδότης υποχρεούται να αποκαταστήσει την προκληθείσα ζημία. Ο κανόνας αυτός δεν ισχύει όταν ο εργοδότης δεν ευθύνεται για την παράβαση της υποχρέωσης αυτής.

2. Σε περίπτωση βλάβης που δεν συνίσταται σε περιουσιακή ζημία, ο εργαζόμενος μπορεί να ζητήσει δίκαιη χρηματική ικανοποίηση. Σε περίπτωση μη προσλήψεως, η αποζημίωση δεν μπορεί να υπερβαίνει τρεις μηνιαίους μισθούς εφόσον ο εργαζόμενος δεν θα είχε προσληφθεί ακόμη και αν δεν είχαν υπάρξει διακρίσεις κατά την επιλογή.

[...]»

Το εκκλησιαστικό δίκαιο της Evangelische Kirche in Deutschland

18 Ο Grundordnung der Evangelischen Kirche in Deutschland (θεμελιώδης κανονισμός της Προτεσταντικής Εκκλησίας της Γερμανίας), της 13ης Ιουλίου 1948, όπως τροποποιήθηκε τελευταία με τον Kirchengesetz (νόμο περί Εκκλησιών), της 12ης Νοεμβρίου 2013, αποτελεί το θεμέλιο του εκκλησιαστικού δικαίου της Evangelische Kirche in Deutschland (Προτεσταντικής Εκκλησίας της Γερμανίας, στο εξής: EKD).

19 Η Richtlinie des Rates der Evangelischen Kirche in Deutschland über die Anforderungen der privatrechtlichen beruflichen Mitarbeit in der Evangelischen Kirche in Deutschland und des Diakonischen Werkes (οδηγία του συμβουλίου της EKD σχετικά με τις απαιτήσεις που ισχύουν για την ιδιωτικού δικαίου επαγγελματική συνεργασία με την EKD και για τη διακονική αποστολή, στο εξής: οδηγία περί επαγγελματικής συνεργασίας με την EKD), της 1ης Ιουλίου 2005, η οποία εκδόθηκε κατ' εφαρμογή του άρθρου 9, στοιχείο β', του ανωτέρω θεμελιώδους κανονισμού, όπως έχει τροποποιηθεί, προβλέπει στο άρθρο 2, παράγραφος 1, τα εξής:

«Το έργο της Εκκλησίας καθορίζεται από την αποστολή διαδόσεως του Ευαγγελίου λόγω και έργω. Οι γυναίκες και οι άνδρες που εργάζονται στους κόλπους της Εκκλησίας και της διακονίας συμβάλλουν στο σύνολό τους, με διάφορους τρόπους, στην εκπλήρωση της αποστολής αυτής. Η εν λόγω αποστολή αποτελεί τη βάση των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων των εργοδοτών, καθώς και των συνεργατών και των συνεργατών.»

20 Το άρθρο 3 της οδηγίας περί επαγγελματικής συνεργασίας με την EKD ορίζει τα ακόλουθα:

«1. Η επαγγελματική δραστηριότητα στους κόλπους της Προτεσταντικής Εκκλησίας και της διακονίας της προϋποθέτει κατ' αρχήν ότι ο ενδιαφερόμενος είναι μέλος μιας εκ των Εκκλησιών της [EKD] ή μιας Εκκλησίας της ίδιας κοινότητας.

2. Παρέκκλιση από την παράγραφο 1 χωρεί για τα καθήκοντα εκείνα που δεν αφορούν την κήρυξη [του Ευαγγελίου], τη σωτηρία της ψυχής, την εκπαίδευση ή τη διεύθυνση, εφόσον δεν είναι δυνατόν να προσληφθούν άλλοι κατάλληλοι συνεργάτες και συνεργάτιδες. Στην περίπτωση αυτή, είναι επίσης δυνατόν να προσλαμβάνονται πρόσωπα που ανήκουν σε άλλη εκκλησία που μετέχει στην Κοινότητα Εργασίας των Χριστιανικών Εκκλησιών στη Γερμανία ή στην Ένωση των αυτόνομων Προτεσταντικών Εκκλησιών. Η πρόσληψη προσώπων τα οποία δεν πληρούν τις προϋποθέσεις που προβλέπονται στην παράγραφο 1 πρέπει να εξετάζεται κατά περίπτωση λαμβανομένων υπόψη της σημασίας του τμήματος ή του οργάνου και του αριθμού των λοιπών συνεργατών του, καθώς και των προς εκτέλεση καθηκόντων στο εκάστοτε περιβάλλον. [Η παρούσα διάταξη] ισχύει με την επιφύλαξη του άρθρου 2, παράγραφος 1, δεύτερη περίοδος.»

- 21 Το άρθρο 2 του Dienstvertragsordnung der Evangelischen Kirche in Deutschland (κανονισμού της ΕΚΔ περί των συμβάσεων παροχής υπηρεσιών), της 25ης Αυγούστου 2008, τιτλοφορούμενο «Εκκλησιαστική και διακονική αποστολή», το οποίο διέπει τους γενικούς όρους εργασίας των συνεργατών που απασχολούνται στην ΕΚΔ με σχέση ιδιωτικού δικαίου, στην κεντρική υπηρεσία της διακονικής αποστολής και σε άλλες αποστολές και όργανα, ορίζει τα εξής:

«Το έργο της Εκκλησίας καθορίζεται από την αποστολή κηρύξεως του Ευαγγελίου του Ιησού Χριστού λόγω και έργω. Το διακονικό έργο αποτελεί την έκφραση της υπάρξεως και της φύσεως της Προτεσταντικής Εκκλησίας.»

- 22 Το τιτλοφορούμενο «Γενικές υποχρεώσεις» άρθρο 4 του κανονισμού της ΕΚΔ περί των συμβάσεων παροχής υπηρεσιών ορίζει τα εξής:

«Οι συνεργάτιδες και οι συνεργάτες συμβάλλουν στην εκπλήρωση της εκκλησιαστικής και της διακονικής τους αποστολής ανάλογα με τα χαρίσματά τους, τα καθήκοντά τους και τον τομέα ευθύνης τους. Η εν γένει συμπεριφορά τους κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας και εκτός αυτής πρέπει να συνάδει προς την ευθύνη που αποδέχθηκαν ως συνεργάτες ή συνεργάτιδες στην υπηρεσία της Εκκλησίας.»

- 23 Τόσο η οδηγία περί επαγγελματικής συνεργασίας με την ΕΚΔ όσο και ο κανονισμός της ΕΚΔ περί των συμβάσεων παροχής υπηρεσιών έχουν εφαρμογή στο Evangelisches Werk.

Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

- 24 Τον Νοέμβριο του 2012 το Evangelisches Werk δημοσίευσε προσφορά θέσεως εργασίας ορισμένου χρόνου για έργο που αφορούσε την κατάρτιση της παράλληλης εκθέσεως για τη Διεθνή Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για την Κατάργηση Κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων. Σύμφωνα με την εν λόγω προσφορά, τα προς εκτέλεση καθήκοντα περιελάμβαναν την παρακολούθηση της διαδικασίας κατάρτισης κρατικών εκθέσεων για την εν λόγω σύμβαση οι οποίες αφορούσαν την περίοδο 2012 έως 2014, την κατάρτιση της παράλληλης εκθέσεως επί της γερμανικής κρατικής εκθέσεως, καθώς και ειδικών παρατηρήσεων και εισηγήσεων, την εκπροσώπηση, στο πλαίσιο του έργου, της διακονίας της Γερμανίας έναντι του πολιτικού κόσμου, του κοινού και των οργανώσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς και τη συνεργασία στο πλαίσιο ορισμένων οργάνων, την ενημέρωση και τον συντονισμό των διαδικασιών διαμορφώσεως γνώμης στο εσωτερικό του ιδρύματος, καθώς και την οργάνωση, τη διαχείριση και την κατάρτιση τεχνικών εκθέσεων στον εργασιακό τομέα.

- 25 Επιπροσθέτως, η εν λόγω προσφορά θέσεως εργασίας διευκρίνιζε τις προϋποθέσεις που έπρεπε να πληρούν οι υποψήφιοι. Μία από αυτές ανέφερε τα εξής:

«Προϋπόθεση αποτελεί η ιδιότητα μέλους προτεσταντικής Εκκλησίας ή Εκκλησίας που μετέχει στην Κοινότητα Εργασίας των Χριστιανικών Εκκλησιών στη Γερμανία, καθώς και η ταύτιση με τη διακονική αποστολή. Παρακαλούμε όπως δηλώσετε το θρήσκευμά σας στο βιογραφικό σας σημείωμα.»

- 26 Η V. Egenberger, άθρησκη, υπέβαλε αίτηση για την προσφερθείσα θέση εργασίας. Ενώ η υποψηφιότητά της προκρίθηκε κατά την πρώτη επιλογή στην οποία προέβη το Evangelisches Werk, η ενδιαφερομένη δεν κλήθηκε σε συνέντευξη. Από την πλευρά του, ο τελικώς επιλεγείς υποψήφιος είχε δηλώσει, όσον αφορά το θρήσκευμά του, ότι είναι «χριστιανός, ενεργό μέλος της περιφερειακής Προτεσταντικής Εκκλησίας του Βερολίνου».

- 27 Εκτιμώντας ότι η υποψηφιότητά της είχε απορριφθεί λόγω του ότι ήταν άθρησκη, η V. Egenberger άσκησε αγωγή ενώπιον του Arbeitsgericht Berlin (πρωτοβάθμιου δικαστηρίου εργατικών διαφορών Βερολίνου, Γερμανία), με αίτημα να υποχρεωθεί το Evangelisches Werk να της καταβάλει, βάσει του άρθρου 15, παράγραφος 2, του AGG, ποσό ύψους 9 788,65 ευρώ. Η ενδιαφερόμενη εξέθεσε ότι η συνεκτίμηση της θρησκείας στη διαδικασία προσλήψεως, η οποία προέκυπτε ρητώς από την επίμαχη

προσφορά θέσεως εργασίας, δεν ήταν συμβατή προς την απαγόρευση των διακρίσεων που προβλέπει ο AGG, όπως έχει ερμηνευθεί σύμφωνα με το δικαίο της Ένωσης, και ότι το άρθρο 9 παράγραφος 1, του AGG δεν ήταν δυνατόν να δικαιολογήσει τη δυσμενή διάκριση που είχε υποστεί.

- 28 Το Evangelisches Werk υποστήριξε ότι, εν προκειμένω, η διαφορετική μεταχείριση λόγω θρησκευματος δικαιολογούταν βάσει του άρθρου 9, παράγραφος 1, του AGG. Το δικαίωμα να θέτει ως προϋπόθεση την ιδιότητα του μέλους Χριστιανικής Εκκλησίας απορρέει, κατά το Evangelisches Werk, από το δικαίωμα αυτοκαθορισμού των εκκλησιών, το οποίο προστατεύεται με το άρθρο 140 του GG, σε συνδυασμό με το άρθρο 137, παράγραφος 3, του WRV. Το δικαίωμα δε αυτό συνάδει προς το δικαίο της Ένωσης υπό το πρίσμα, ιδίως, των διατάξεων του άρθρου 17 ΣΛΕΕ. Επιπλέον, το θρήσκευμα συνιστά, λόγω της φύσεως της δραστηριότητας την οποία αφορά η επίμαχη στην κύρια δίκη προσφορά θέσεως εργασίας, επαγγελματική απαίτηση που δικαιολογείται λαμβανομένης υπόψη της θρησκευτικής συνειδήσεως του Evangelisches Werk.
- 29 Το Arbeitsgericht Berlin (πρωτοβάθμιο δικαστήριο εργατικών διαφορών Βερολίνου) δέχθηκε εν μέρει την αγωγή της V. Egenberger. Έκρινε ότι η ενάγουσα είχε υποστεί δυσμενή διάκριση, αλλά περιόρισε την αποζημίωση στο ποσό των 1957,73 ευρώ. Μετά την απόρριψη από το Landesarbeitsgericht Berlin-Brandenburg (δευτεροβάθμιο δικαστήριο εργατικών διαφορών Βερολίνου-Βρανδεμβούργου, Γερμανία) της εφέσεως που άσκησε η V. Egenberger κατά της ανωτέρω απόφασεως, η ενδιαφερόμενη άσκησε αναίρεση ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, προκειμένου να της καταβληθεί η προσήκουσα αποζημίωση.
- 30 Το Bundesarbeitsgericht (ομοσπονδιακό δικαστήριο εργατικών διαφορών, Γερμανία) φρονεί ότι η έκβαση της διαφοράς της κύριας δίκης εξαρτάται από το κατά πόσον η εκ μέρους του Evangelisches Werk διάκριση με βάση το θρήσκευμα είναι νόμιμη κατά την έννοια του άρθρου 9, παράγραφος 1, του AGG. Ωστόσο, η διάταξη αυτή πρέπει να ερμηνευθεί σύμφωνα με το δικαίο της Ένωσης. Ως εκ τούτου, η έκβαση της διαφοράς αυτής εξαρτάται από την ερμηνεία του άρθρου 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78, το οποίο φέρεται να έχει μεταφερθεί στο εθνικό δικαίο με το άρθρο 9 του AGG. Το αιτούν δικαστήριο διευκρινίζει ότι η διαφορετική αυτή μεταχείριση επιτρέπεται εφόσον τηρούνται επιπλέον οι συνταγματικές διατάξεις και αρχές των κρατών μελών, καθώς και οι γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης και του άρθρου 17 ΣΛΕΕ.
- 31 Πρώτον, το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι, σύμφωνα με τη ρητή βούληση του Γερμανού νομοθέτη, το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78 μεταφέρθηκε στο γερμανικό δικαίο με το άρθρο 9 του AGG, κατά τρόπον ώστε να διατηρηθούν σε ισχύ οι νομικές διατάξεις και οι πρακτικές που ίσχυαν κατά την ημερομηνία εκδόσεως της οδηγίας αυτής. Ο εν λόγω νομοθέτης έλαβε την απόφαση αυτή έχοντας υπόψη τη νομολογία του Bundesverfassungsgericht (Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου) σχετικά με το προνόμιο αυτοκαθορισμού των εκκλησιών. Σύμφωνα με τη νομολογία αυτή, ο δικαστικός έλεγχος πρέπει να περιορίζεται σε έλεγχο ευλογοφάνειας βάσει της αυτοσυνειδήσεως των εκκλησιών. Εξ αυτού προκύπτει ότι, στην περίπτωση που η αυτοσυνειδήσια μιας εκκλησίας διακρίνει τις δραστηριότητες «που σχετίζονται» με τη διακήρυξη του μηνύματος της εκκλησίας από τις «μη σχετιζόμενες» με αυτήν δραστηριότητες, δεν πρέπει να εξετάζεται αν και σε ποιο μέτρο δικαιολογείται η διάκριση αυτή. Ακόμη και αν η αυτοσυνειδήσια μιας εκκλησίας συνεπαγόταν ότι όλες οι θέσεις εργασίας έπρεπε να πληρωθούν με γνώμονα το θρήσκευμα, ανεξάρτητα από τη φύση των εν λόγω θέσεων εργασίας, αυτό θα έπρεπε να γίνει δεκτό χωρίς ενδελεχή δικαστικό έλεγχο. Ωστόσο, θα ετίθετο το ζήτημα κατά πόσον η ερμηνεία αυτή του άρθρου 9, παράγραφος 1, του AGG συνάδει προς το δικαίο της Ένωσης.
- 32 Συγκεκριμένα, κατά το αιτούν δικαστήριο, δεν μπορεί να συναχθεί ούτε από το γράμμα του άρθρου 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78 ούτε από τις αιτιολογικές σκέψεις της οδηγίας αυτής ότι ένας εργοδότης, όπως το Evangelisches Werk, μπορεί να καθορίσει ο ίδιος δεσμευτικώς ότι η θρησκεία αποτελεί, ανεξάρτητα από τη φύση της επίμαχης δραστηριότητας, επαγγελματική απαίτηση που δικαιολογείται λαμβανομένης υπόψη της δεοντολογίας του εργοδότη αυτού και ότι τα εθνικά δικαστήρια μπορούν να ασκήσουν, στο πλαίσιο αυτό, μόνον έλεγχο ευλογοφάνειας. Αντιθέτως, η

- αναφορά, με τη διάταξη αυτή, στο γεγονός ότι η θρησκεία πρέπει να συνιστά «επαγγελματική απαίτηση ουσιώδη, θεμιτή και δικαιολογημένη, λαμβάνοντας υπόψη τη δεοντολογία της οργάνωσης», θα μπορούσε να συνηγορεί υπέρ του ότι τα εθνικά δικαστήρια έχουν αρμοδιότητα και υποχρέωση ελέγχου, πέραν ενός απλού ελέγχου ευλογοφάνειας.
- 33 Το αιτούν δικαστήριο σημειώνει ωστόσο ότι, κατά την άποψη μέρους της γερμανικής θεωρίας, το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78 πρέπει να ερμηνεύεται σύμφωνα με το πρωτογενές δίκαιο, και ειδικότερα την υπ' αριθ. 11 δήλωση σχετικά με το καθεστώς των εκκλησιών και των μη ομολογιακών ενώσεων, που έχει προσαρτηθεί στην τελική πράξη της Συνθήκης του Άμστερνταμ (στο εξής: δήλωση υπ' αριθ. 11), ή το άρθρο 17 ΣΛΕΕ.
- 34 Δεύτερον, το αιτούν δικαστήριο παρατηρεί ότι οφείλει, ενδεχομένως, λαμβάνοντας υπόψη το σύνολο των κανόνων του εσωτερικού δικαίου και εφαρμόζοντας τις αναγνωριζόμενες από το δίκαιο αυτό μεθόδους ερμηνείας, να αποφανθεί αν και σε ποιο μέτρο το άρθρο 9, παράγραφος 1, του AGG είναι δυνατόν να ερμηνευθεί σύμφωνα με το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78, όπως αυτό έχει ερμηνευθεί από το Δικαστήριο, χωρίς να χρειάζεται να δοθεί *contra legem* ερμηνεία, ή αν η διάταξη αυτή του AGG πρέπει να μείνει ανεφάρμοστη.
- 35 Συναφώς, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται, αφενός, κατά πόσον η απαγόρευση των διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, η οποία κατοχυρώνεται στο άρθρο 21, παράγραφος 1, του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης), παρέχει στον ιδιώτη ατομικό δικαίωμα, το οποίο αυτός μπορεί να επικαλεσθεί ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων και το οποίο, στο πλαίσιο διαφορών μεταξύ ιδιωτών, υποχρεώνει τα δικαστήρια αυτά να μην εφαρμόζουν εθνικές διατάξεις που δεν είναι συμβατές προς την εν λόγω απαγόρευση.
- 36 Αφετέρου, το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι το Δικαστήριο δεν έχει ακόμη διευκρινίσει αν η υποχρέωση μη εφαρμογής εθνικών διατάξεων ασύμβατων προς την απαγόρευση των διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, η οποία κατοχυρώνεται στο άρθρο 21, παράγραφος 1, του Χάρτη, ισχύει και στην περίπτωση που ένας εργοδότης, όπως το Evangelisches Werk, επικαλείται, προκειμένου να δικαιολογήσει διαφορετική μεταχείριση λόγω θρησκείας, όχι μόνον διατάξεις του εθνικού συνταγματικού δικαίου, αλλά επίσης διατάξεις του πρωτογενούς δικαίου της Ένωσης, εν προκειμένω το άρθρο 17 ΣΛΕΕ.
- 37 Τρίτον, το αιτούν δικαστήριο αναφέρει ότι οφείλει επίσης, ενδεχομένως, σε περίπτωση όπως αυτή της υποθέσεως της κύριας δίκης, να απαντήσει στο ερώτημα ποιες απαιτήσεις που αφορούν τη θρησκεία μπορούν, λόγω της φύσεως της οικείας δραστηριότητας ή του πλαισίου εντός του οποίου ασκείται, να θεωρηθούν ως επαγγελματική απαίτηση ουσιώδης, θεμιτή και δικαιολογημένη λαμβανομένης υπόψη της δεοντολογίας της οργάνωσης, κατά την έννοια του άρθρου 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78.
- 38 Βεβαίως, στο πλαίσιο υποθέσεων σχετικών με σύγκρουση καθηκόντων πίστωσης, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έχει καθορίσει επιμέρους κριτήρια, παραπέμποντας, μεταξύ άλλων, στην οδηγία 2000/78, τα κριτήρια όμως αυτά αφορούσαν υφιστάμενες εργασιακές σχέσεις και, κατά κύριο λόγο, συγκεκριμένες περιπτώσεις.
- 39 Υπό τις συνθήκες αυτές, το αιτούν δικαστήριο διερωτάται, ιδίως, κατά πόσον τέτοια κριτήρια είναι λυσιτελή για την ερμηνεία του άρθρου 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78, στην περίπτωση που η διαφορετική μεταχείριση λόγω θρησκείας χωρεί κατά την πρόσληψη και κατά πόσον το άρθρο 17 ΣΛΕΕ ασκεί επιρροή στην ερμηνεία της ανωτέρω διατάξεως.
- 40 Τίθεται επίσης το ζήτημα κατά πόσον τα εθνικά δικαστήρια πρέπει να προβαίνουν σε ενδελεχή έλεγχο, σε απλό έλεγχο ευλογοφάνειας ή σε απλό έλεγχο περί της τυχόν υπάρξεως καταχρήσεων, οσάκις καλούνται να εξακριβώσουν κατά πόσον, λόγω της φύσεως της συγκεκριμένης δραστηριότητας ή του

πλαίσιου εντός του οποίου ασκείται, η θρησκεία αποτελεί επαγγελματική απαίτηση ουσιώδη, θεμιτή και δικαιολογημένη λαμβανομένης υπόψη της δεοντολογίας της οργανώσεως, κατά την έννοια του άρθρου 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78.

- 41 Υπό τις περιστάσεις αυτές, το Bundesarbeitsgericht (ομοσπονδιακό δικαστήριο εργατικών διαφορών) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Έχει το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας [2000/78] την έννοια ότι ένας εργοδότης, όπως το εν προκειμένω εναγόμενο σωματείο και/ή η εκκλησία για λογαριασμό του, μπορεί να αποφασίζει ο ίδιος κατά τρόπο δεσμευτικό ότι η απαίτηση να έχει ο αιτών εργασία ένα συγκεκριμένο θρήσκευμα συνιστά, λόγω της φύσεως της δραστηριότητας ή του πλαισίου εντός του οποίου αυτή ασκείται, ουσιώδη, θεμιτή και δικαιολογημένη επαγγελματική απαίτηση λαμβανομένης υπόψη της δεοντολογίας του εργοδότη/της εκκλησίας;

- 2) Σε περίπτωση αρνητικής απαντήσεως στο πρώτο ερώτημα:

Υποχρεούται το εθνικό δικαστήριο να αφήσει ανεφάρμοστη, στο πλαίσιο διαφοράς όπως η επίμαχη εν προκειμένω, μια διάταξη του εθνικού δικαίου, όπως το άρθρο 9, παράγραφος 1, πρώτη περίπτωση, του [AGG], η οποία επιτρέπει τη διαφορετική μεταχείριση λόγω θρησκείας στο πλαίσιο απασχολήσεως από θρησκευτικές κοινότητες και από υπαγόμενα σε αυτές ιδρύματα εφόσον κρίνεται ότι, λαμβανομένης υπόψη της αυτοσυνειδησίας της θρησκευτικής κοινότητας βάσει του δικαιώματος αυτοκαθορισμού της, ένα συγκεκριμένο θρήσκευμα συνιστά δικαιολογημένη επαγγελματική απαίτηση;

- 3) Σε περίπτωση αρνητικής απαντήσεως στο πρώτο ερώτημα:

Ποιες απαιτήσεις πρέπει να νοούνται ως ουσιώδεις, θεμιτές και δικαιολογημένες επαγγελματικές απαιτήσεις σε σχέση με τη φύση της δραστηριότητας ή το πλαίσιο εντός του οποίου αυτή ασκείται, λαμβανομένης υπόψη της δεοντολογίας της οργανώσεως, σύμφωνα με το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας [2000/78];»

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

Επί του πρώτου ερωτήματος

- 42 Με το πρώτο ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινισθεί κατά πόσον το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78 έχει την έννοια ότι μια εκκλησία ή άλλη οργάνωση της οποίας η δεοντολογία εδράζεται στη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις και η οποία προτίθεται να προβεί σε πρόσληψη, μπορεί να καθορίσει η ίδια, κατά τρόπο δεσμευτικό, τις επαγγελματικές δραστηριότητες στο πλαίσιο των οποίων η θρησκεία συνιστά, λόγω της φύσεως της σχετικής δραστηριότητας ή του πλαισίου εντός του οποίου αυτή ασκείται, επαγγελματική απαίτηση ουσιώδη, θεμιτή και δικαιολογημένη λαμβανομένης υπόψη της δεοντολογίας της εκκλησίας ή της οργανώσεως αυτής.
- 43 Προκαταρκτικώς, πρέπει να επισημανθεί ότι δεν αμφισβητείται μεταξύ των διαδίκων της κύριας δίκης ότι η απόρριψη της υποψηφιότητας της V. Egenberger για τον λόγο ότι ήταν άθρησκη συνιστά διαφορετική μεταχείριση λόγω θρησκείας, κατά την έννοια του άρθρου 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78.
- 44 Κατόπιν της ανωτέρω διευκρινίσεως, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, προκειμένου να ερμηνευθεί διάταξη του δικαίου της Ένωσης, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη όχι μόνον το γράμμα της, αλλά και το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται και οι σκοποί που επιδιώκονται με τη ρύθμιση της οποίας

αποτελεί μέρος και, μεταξύ άλλων, το ιστορικό θεσπίσεως της ρυθμίσεως αυτής (βλ., συναφώς, απόφαση της 1ης Ιουλίου 2015, Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland, C-461/13, EU:C:2015:433, σκέψη 30).

- 45 Όσον αφορά, πρώτον, το γράμμα του άρθρου 4, παράγραφος 2, πρώτο εδάφιο, της οδηγίας 2000/78, από τη διάταξη αυτή προκύπτει ότι μια εκκλησία ή άλλη οργάνωση η δεοντολογία της οποίας εδράζεται στη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις δύναται να προβλέπει απαίτηση που συνδέεται με τη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις, εάν, λόγω της φύσεως της σχετικής δραστηριότητας ή του πλαισίου εντός του οποίου αυτή ασκείται, η θρησκεία ή οι πεποιθήσεις αποτελούν επαγγελματική απαίτηση ουσιώδη, θεμιτή και δικαιολογημένη λαμβανομένης υπόψη της δεοντολογίας της οργανώσεως.
- 46 Πλην όμως, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι ο έλεγχος της τήρησης των εν λόγω κριτηρίων θα καθίστατο κενός περιεχομένου εάν αυτός απέκειτο, σε περίπτωση αμφιβολίας ως προς την τήρηση αυτή, όχι σε ανεξάρτητη αρχή, όπως ένα εθνικό δικαστήριο, αλλά στην εκκλησία ή την οργάνωση που πρόκειται να προβεί σε διαφορετική μεταχείριση με γνώμονα το θρήσκευμα ή τις πεποιθήσεις.
- 47 Δεύτερον, όσον αφορά τον σκοπό της οδηγίας 2000/78 και το πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται το άρθρο 4, παράγραφος 2, αυτής, πρέπει να υπομνησθεί ότι η εν λόγω οδηγία έχει ως αντικείμενο, σύμφωνα με το άρθρο 1, τη δημιουργία ενός γενικού πλαισίου για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω, μεταξύ άλλων, θρησκείας ή πεποιθήσεων όσον αφορά την απασχόληση και την εργασία, προκειμένου να υλοποιηθεί η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως στα κράτη μέλη. Η εν λόγω οδηγία συγκεκριμενοποιεί, επομένως, στον τομέα που καλύπτει, τη γενική αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων η οποία κατοχυρώνεται πλέον στο άρθρο 21 του Χάρτη.
- 48 Προκειμένου να διασφαλισθεί η τήρηση της γενικής αυτής αρχής, το άρθρο 9 της οδηγίας 2000/78, σε συνδυασμό με την αιτιολογική σκέψη 29, επιβάλλει στα κράτη μέλη να προβλέπουν διαδικασίες, μεταξύ άλλων δικαστικές, με σκοπό την τήρηση των υποχρεώσεων που απορρέουν από την οδηγία αυτή. Επιπροσθέτως, το άρθρο 10 της ίδιας οδηγίας απαιτεί από τα κράτη μέλη να λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα, σύμφωνα με το εθνικό δικονομικό τους σύστημα, ούτως ώστε, οσάκις ένα πρόσωπο εκτιμά ότι εθίγη από τη μη τήρηση ως προς αυτό της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως και εκθέτει, ενώπιον δικαστηρίου ή άλλης αρμόδιας αρχής, πραγματικά περιστατικά από τα οποία τεκμαίρεται η ύπαρξη άμεσης ή έμμεσης διακρίσεως, να εναπόκειται στον εναγόμενο να αποδείξει ότι δεν υπήρξε παραβίαση της αρχής αυτής.
- 49 Επιπλέον, ο Χάρτης, ο οποίος έχει εφαρμογή σε διαφορά όπως αυτή της κύριας δίκης δεδομένου, αφενός, ότι ο AGG θέτει σε εφαρμογή, στο γερμανικό δίκαιο, την οδηγία 2000/78, κατά την έννοια του άρθρου 51, παράγραφος 1, του Χάρτη και, αφετέρου, ότι η διαφορά αυτή αφορά πρόσωπο που υπέστη διαφορετική μεταχείριση λόγω θρησκείας στο πλαίσιο της προσβάσεως στην απασχόληση, καθιερώνει, στο άρθρο 47, το δικαίωμα των πολιτών σε αποτελεσματική δικαστική προστασία των δικαιωμάτων που αντλούν από το δίκαιο της Ένωσης (βλ., συναφώς, απόφαση της 16ης Μαΐου 2017, Berlioz Investment Fund, C-682/15, EU:C:2017:373, σκέψη 50).
- 50 Ως εκ τούτου, καίτοι η οδηγία 2000/78 αποσκοπεί στην προστασία του θεμελιώδους δικαιώματος των εργαζομένων να μην υφίστανται διακρίσεις λόγω του θρησκευάτος ή των πεποιθήσεών τους, εντούτοις, η εν λόγω οδηγία λαμβάνει επίσης υπόψη, στο άρθρο 4, παράγραφος 2, το δικαίωμα αυτονομίας που έχουν οι εκκλησίες και άλλες δημόσιες ή ιδιωτικές ενώσεις η δεοντολογία των οποίων εδράζεται στη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις, όπως αυτό αναγνωρίζεται στο άρθρο 17 ΣΛΕΕ και στο άρθρο 10 του Χάρτη, το οποίο αντιστοιχεί στο άρθρο 9 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, που υπεγράφη στη Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950.

- 51 Σκοπός του άρθρου 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78 είναι, επομένως, να εξασφαλισθεί η δέουσα ισορροπία μεταξύ, αφενός, του δικαιώματος αυτονομίας των εκκλησιών και άλλων οργανισμών η δεοντολογία των οποίων εδράζεται στη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις και, αφετέρου, του δικαιώματος των εργαζομένων να μην υφίστανται, ιδίως κατά την πρόσληψή τους, διάκριση λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, σε περιπτώσεις στις οποίες τα δικαιώματα αυτά ενδέχεται να αλληλοσυγκρούονται.
- 52 Για τον σκοπό αυτό, η ανωτέρω διάταξη καθορίζει τα κριτήρια τα οποία πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στο πλαίσιο της σταθμίσεως που πρέπει να πραγματοποιείται προς εξασφάλιση της δέουσας ισορροπίας μεταξύ των εν λόγω ενδεχομένως αλληλοσυγκρουόμενων δικαιωμάτων.
- 53 Ωστόσο, εφόσον ανακύψει διαφορά, η στάθμιση αυτή πρέπει να υπόκειται, ενδεχομένως, σε έλεγχο από ανεξάρτητη αρχή και, εν τέλει, από εθνικό δικαστήριο.
- 54 Στο πλαίσιο αυτό, το γεγονός ότι το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78 αναφέρεται στις εθνικές νομοθεσίες, καθώς και στις εθνικές πρακτικές που ίσχυαν κατά την ημερομηνία εκδόσεως της εν λόγω οδηγίας, δεν είναι δυνατόν να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι επιτρέπεται στα κράτη μέλη να μην υποβάλλουν σε αποτελεσματικό δικαστικό έλεγχο την τήρηση των κριτηρίων που ορίζει η διάταξη αυτή.
- 55 Κατόπιν των προεκτεθέντων, επιβάλλεται το συμπέρασμα ότι, οσάκις μια εκκλησία ή άλλη οργάνωση η δεοντολογία της οποίας εδράζεται στη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις ισχυρίζεται, προς στήριξη πράξεως ή αποφάσεως όπως η απόρριψη υποψηφιότητας για την κάλυψη θέσεως εντός της οργανώσεως αυτής, ότι, λόγω της φύσεως των σχετικών δραστηριοτήτων ή του πλαισίου εντός του οποίου προβλέπεται η άσκησή τους, το θρήσκευμα συνιστά επαγγελματική απαίτηση ουσιώδη, θεμιτή και δικαιολογημένη λαμβανομένης υπόψη της δεοντολογίας της εν λόγω εκκλησίας ή οργανώσεως, ο ισχυρισμός αυτός πρέπει, εφόσον παρίσταται ανάγκη, να υπόκειται σε αποτελεσματικό δικαστικό έλεγχο προκειμένου να διασφαλίζεται ότι, στη συγκεκριμένη περίπτωση, πληρούνται τα κριτήρια που ορίζει το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78.
- 56 Το άρθρο 17 ΣΛΕΕ δεν είναι δυνατόν να κλονίσει το ως άνω συμπέρασμα.
- 57 Πράγματι, κατ' αρχάς, το γράμμα της διατάξεως αυτής αντιστοιχεί, κατ' ουσίαν, σε εκείνο της δηλώσεως υπ' αριθ. 11. Το γεγονός δε ότι η τελευταία παρατίθεται ρητώς στην αιτιολογική σκέψη 24 της οδηγίας 2000/78 καταδεικνύει ότι ο νομοθέτης της Ένωσης έλαβε κατ' ανάγκην υπόψη την εν λόγω δήλωση κατά τη θέσπιση της οδηγίας αυτής, ιδίως δε του άρθρου 4, παράγραφος 2, αυτής, δεδομένου ότι η διάταξη αυτή παραπέμπει ακριβώς στις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές που ίσχυαν κατά την ημερομηνία εκδόσεως της εν λόγω οδηγίας.
- 58 Διαπιστώνεται, περαιτέρω, ότι το άρθρο 17 ΣΛΕΕ εκφράζει την ουδετερότητα της ΕΕ όσον αφορά την οργάνωση, από τα κράτη μέλη, των σχέσεών τους με τις εκκλησίες και τις θρησκευτικές ενώσεις ή κοινότητες. Αντιθέτως, το άρθρο αυτό δεν μπορεί να αποκλείσει από τον αποτελεσματικό δικαστικό έλεγχο τα κριτήρια που ορίζει το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78.
- 59 Λαμβανομένων υπόψη όλων των ανωτέρω σκέψεων, στο πρώτο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78, σε συνδυασμό με τα άρθρα 9 και 10 της ίδιας οδηγίας, καθώς και με το άρθρο 47 του Χάρτη, έχει την έννοια ότι, οσάκις μια εκκλησία ή άλλη οργάνωση η δεοντολογία της οποίας εδράζεται στη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις ισχυρίζεται, προς στήριξη πράξεως ή αποφάσεως όπως η απόρριψη υποψηφιότητας για την κάλυψη θέσεως εντός της οργανώσεως αυτής, ότι, λόγω της φύσεως των σχετικών δραστηριοτήτων ή του πλαισίου εντός του οποίου προβλέπεται η άσκησή τους, το θρήσκευμα συνιστά επαγγελματική απαίτηση ουσιώδη, θεμιτή και δικαιολογημένη λαμβανομένης υπόψη της δεοντολογίας της εν λόγω εκκλησίας ή οργανώσεως, ο ισχυρισμός αυτός πρέπει, εφόσον παρίσταται ανάγκη, να υπόκειται σε αποτελεσματικό δικαστικό έλεγχο προκειμένου να διασφαλίζεται ότι, στη συγκεκριμένη περίπτωση, πληρούνται τα κριτήρια που ορίζει το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας αυτής.

Επί του τρίτου ερωτήματος

- 60 Με το τρίτο ερώτημα, το οποίο πρέπει να εξεταστεί πριν από το δεύτερο ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινισθεί με βάση ποια κριτήρια πρέπει να εξακριβώνεται σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση κατά πόσον, λαμβανομένης υπόψη της δεοντολογίας της συγκεκριμένης εκκλησίας ή οργανώσεως, το θρήσκευμα ή οι πεποιθήσεις αποτελούν, υπό το πρίσμα της φύσεως της σχετικής δραστηριότητας ή του πλαισίου εντός του οποίου αυτή ασκείται, ουσιώδη, θεμιτή και δικαιολογημένη επαγγελματική απαίτηση, κατά την έννοια του άρθρου 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78.
- 61 Συναφώς, καίτοι, στο πλαίσιο της προβλεπόμενης στο άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78 σταθμίσεως που υπομνήσθηκε στις σκέψεις 51 και 52 της παρούσας αποφάσεως, τα κράτη μέλη και οι αρχές τους, ιδίως οι δικαστικές, οφείλουν, πλην εξαιρετικών περιπτώσεων, να μην αξιολογούν τον θεμιτό χαρακτήρα της δεοντολογίας αυτής καθαυτήν της σχετικής εκκλησίας ή οργανώσεως (βλ., συναφώς, απόφαση του ΕΔΔΑ της 12ης Ιουνίου 2014, Fernández Martínez κατά Ισπανίας, CE:ECHR:2014:0612JUD005603007, σκέψη 129), εντούτοις, οφείλουν να διασφαλίζουν ότι δεν θίγεται το δικαίωμα των εργαζομένων να μην υφίστανται δυσμενή διάκριση λόγω, ιδίως, της θρησκείας ή των πεποιθήσεων. Στο πλαίσιο αυτό, βάσει του ίδιου αυτού άρθρου 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78, η εξέταση αυτή αποσκοπεί στην εξακρίβωση του κατά πόσον η επαγγελματική απαίτηση που επιβάλλει η συγκεκριμένη εκκλησία ή οργάνωση είναι, λόγω της φύσεως των σχετικών δραστηριοτήτων ή του πλαισίου εντός του οποίου ασκούνται, ουσιώδης, θεμιτή και δικαιολογημένη λαμβανομένης υπόψη της δεοντολογίας αυτής.
- 62 Όσον αφορά την ερμηνεία του όρου «επαγγελματική απαίτηση ουσιώδης, θεμιτή και δικαιολογημένη» του άρθρου 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78, από τη διάταξη αυτή προκύπτει ρητώς ότι το θρήσκευμα ή οι πεποιθήσεις μπορούν, ενδεχομένως, να αποτελέσουν τέτοια επαγγελματική απαίτηση λαμβανομένων ακριβώς υπόψη της «φύσης» των σχετικών δραστηριοτήτων ή του «πλαισίου» εντός του οποίου ασκούνται.
- 63 Επομένως, η νομιμότητα, υπό το πρίσμα της τελευταίας αυτής διατάξεως, μιας διαφορετικής μεταχειρίσεως λόγω θρησκευματος ή πεποιθήσεων εξαρτάται από το κατά πόσον υφίσταται αντικειμενικός επαληθεύσιμος άμεσος σύνδεσμος μεταξύ της επαγγελματικής απαιτήσεως που επιβάλλει ο εργοδότης και της σχετικής δραστηριότητας. Τέτοιος σύνδεσμος μπορεί να απορρέει είτε από τη φύση της δραστηριότητας αυτής, παραδείγματος χάριν όταν αυτή συνεπάγεται συμμετοχή στον καθορισμό της δεοντολογίας της συγκεκριμένης εκκλησίας ή οργανώσεως ή συνδρομή στην αποστολή κηρύγματος, είτε από τις συνθήκες υπό τις οποίες πρέπει να ασκείται η εν λόγω δραστηριότητα, όπως η ανάγκη να εξασφαλίζεται αξιόπιστη εξωτερική εκπροσώπηση της εκκλησίας ή της οργανώσεως.
- 64 Επιπλέον, η επαγγελματική αυτή απαίτηση πρέπει, όπως επιτάσσει το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78, να είναι «ουσιώδης, θεμιτή και δικαιολογημένη» λαμβανομένης υπόψη της δεοντολογίας της εκκλησίας ή της οργανώσεως. Καίτοι, όπως υπογραμμίστηκε στη σκέψη 61 της παρούσας αποφάσεως, δεν εναπόκειται, κατ' αρχήν, στα εθνικά δικαστήρια να αποφαινούνται επί της δεοντολογίας αυτής καθαυτήν ως βάσεως της προβαλλόμενης επαγγελματικής απαιτήσεως, ωστόσο οφείλουν να κρίνουν, κατά περίπτωση, αν, με γνώμονα τη δεοντολογία αυτή, πληρούνται τα εν λόγω τρία κριτήρια.
- 65 Ως προς τα κριτήρια αυτά, πρέπει να διευκρινισθεί ότι, πρώτον, όσον αφορά τον «ουσιώδη» χαρακτήρα της απαιτήσεως, η χρήση του επιθέτου αυτού σημαίνει ότι, για τον νομοθέτη της Ένωσης, το θρήσκευμα ή οι πεποιθήσεις επί των οποίων εδράζεται η δεοντολογία της συγκεκριμένης εκκλησίας ή οργανώσεως πρέπει να είναι, κατά τα φαινόμενα, απαραίτητα, λόγω της σημασίας που έχει η σχετική επαγγελματική δραστηριότητα για την επιβεβαίωση της δεοντολογίας αυτής ή για την άσκηση από την εκκλησία ή την οργάνωση αυτή του δικαιώματός της αυτονομίας.

- 66 Δεύτερον, όσον αφορά τον «θεμιτό» χαρακτήρα της απαιτήσεως, η χρήση του όρου αυτού καταδεικνύει ότι πρόθεση του νομοθέτη της Ένωσης ήταν να διασφαλίσει ότι η απαίτηση σχετικά με το θρήσκευμα ή τις πεποιθήσεις στις οποίες εδράζεται η δεοντολογία της συγκεκριμένης εκκλησίας ή οργανώσεως δεν εξυπηρετεί την επιδίωξη σκοπού ξένου προς τη δεοντολογία αυτή ή προς την άσκηση από την εκκλησία ή την οργάνωση αυτή του δικαιώματός της αυτονομίας.
- 67 Τρίτον, όσον αφορά τον «δικαιολογημένο» χαρακτήρα της απαιτήσεως, ο όρος αυτός δεν συνεπάγεται μόνον ότι ο έλεγχος της τηρήσεως των κριτηρίων του άρθρου 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78 μπορεί να διενεργείται από εθνικό δικαστήριο, αλλά, επίσης, ότι η εκκλησία ή η οργάνωση που επέβαλε την απαίτηση αυτή υποχρεούται να αποδείξει, υπό το πρίσμα των πραγματικών περιστάσεων της συγκεκριμένης περιπτώσεως, ότι ο προβαλλόμενος κίνδυνος να προσβληθεί η δεοντολογία της ή το δικαίωμά της αυτονομίας είναι πιθανός και σοβαρός, με αποτέλεσμα να είναι πράγματι αναγκαίο να τεθεί μια τέτοια απαίτηση.
- 68 Συναφώς, η απαίτηση του άρθρου 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78 πρέπει να συνάδει προς την αρχή της αναλογικότητας. Πράγματι, καίτοι η εν λόγω διάταξη, δεν προβλέπει ρητώς, αντιθέτως προς το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας αυτής, ότι η απαίτηση αυτή πρέπει να είναι «ανάλογη», ορίζει, εντούτοις, ότι κάθε διαφορετική μεταχείριση πρέπει να ασκείται τηρουμένων, μεταξύ άλλων, των «γενικών αρχών του κοινοτικού δικαίου». Δεδομένου ότι η αρχή της αναλογικότητας καταλέγεται μεταξύ των γενικών αρχών του δικαίου της Ένωσης (βλ., συναφώς, απόφαση της 6ης Μαρτίου 2014, Siragusa, C-206/13, EU:C:2014:126, σκέψη 34 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία, καθώς και της 9ης Ιουλίου 2015, Κ και Α, C-153/14, EU:C:2015:453, σκέψη 51), τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να εξακριβώνουν κατά πόσον η συγκεκριμένη απαίτηση είναι κατάλληλη και δεν βαίνει πέραν του αναγκαίου για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού μέτρου.
- 69 Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω σκέψεων, στο τρίτο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78 έχει την έννοια ότι η προβλεπόμενη σε αυτό ουσιώδης, θεμιτή και δικαιολογημένη επαγγελματική απαίτηση αναφέρεται σε μια αναγκαία απαίτηση η οποία υπαγορεύεται αντικειμενικώς, λαμβανομένης υπόψη της δεοντολογίας της συγκεκριμένης εκκλησίας ή οργανώσεως, από τη φύση ή τις συνθήκες ασκήσεως της σχετικής επαγγελματικής δραστηριότητας και η οποία δεν είναι δυνατόν να καλύπτει στοιχεία ξένα προς τη δεοντολογία αυτή ή προς το δικαίωμα αυτονομίας της εν λόγω εκκλησίας ή οργανώσεως. Η απαίτηση αυτή πρέπει να είναι σύμφωνη προς την αρχή της αναλογικότητας.

Επί του δευτέρου ερωτήματος

- 70 Με το δεύτερο ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινισθεί κατά πόσον ένα εθνικό δικαστήριο υποχρεούται, στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ ιδιωτών, να μην εφαρμόσει εθνική διάταξη η οποία δεν μπορεί να ερμηνευθεί κατά τρόπο συνάδοντα προς το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78.
- 71 Υπενθυμίζεται, συναφώς, ότι εναπόκειται στα εθνικά δικαστήρια, λαμβάνοντας υπόψη όλους τους κανόνες του εθνικού δικαίου και κατ' εφαρμογή των μεθόδων ερμηνείας που το δίκαιο αυτό αναγνωρίζει, να κρίνουν αν και σε ποιον βαθμό μια εθνική διάταξη, όπως το άρθρο 9, παράγραφος 1, του AGG, μπορεί να ερμηνευθεί σύμφωνα με το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78, χωρίς να προβούν σε *contra legem* ερμηνεία της εθνικής αυτής διατάξεως (βλ., συναφώς, απόφαση της 19ης Απριλίου 2016, DI, C-441/14, EU:C:2016:278, σκέψεις 31 και 32 καθώς και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

- 72 Εξάλλου, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι η απαίτηση περί σύμφωνης προς το δίκαιο της Ένωσης ερμηνείας περιλαμβάνει και την υποχρέωση των εθνικών δικαστηρίων να τροποποιούν, αν παρίσταται ανάγκη, την πάγια νομολογία τους σε περίπτωση που αυτή στηρίζεται σε ερμηνεία του εσωτερικού δικαίου η οποία δεν συμβιβάζεται με τους σκοπούς της εκάστοτε οδηγίας (απόφαση της 19ης Απριλίου 2016, DI, C-441/14, EU:C:2016:278, σκέψη 33 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 73 Ως εκ τούτου, δεν θα ήταν ορθή η κρίση εθνικού δικαστηρίου ότι αδυνατεί να ερμηνεύσει εθνική διάταξη σύμφωνα με το δίκαιο της Ένωσης για τον λόγο και μόνον ότι η διάταξη αυτή έχει ερμηνευθεί παγίως κατά τρόπο μη συνάδοντα προς το δίκαιο αυτό (βλ., συναφώς, απόφαση της 19ης Απριλίου 2016, DI, C-441/14, EU:C:2016:278, σκέψη 34).
- 74 Επομένως, εναπόκειται, εν προκειμένω, στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει κατά πόσον η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης εθνική διάταξη μπορεί να ερμηνευθεί κατά τρόπο συνάδοντα προς την οδηγία 2000/78.
- 75 Στην περίπτωση που το αιτούν δικαστήριο δεν θα είναι σε θέση να προβεί σε σύμφωνη προς το δίκαιο της Ένωσης ερμηνεία της επίμαχης στην υπόθεση της κύριας δίκης εθνικής διατάξεως, πρέπει να διευκρινισθεί, αφενός, ότι η οδηγία 2000/78 δεν κατοχυρώνει αφ' εαυτής την αρχή της ίσης μεταχειρίσεως στον τομέα της απασχολήσεως και της εργασίας, η οποία πηγάζει από διάφορες διεθνείς πράξεις και από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, αλλά αποσκοπεί αποκλειστικώς στο να καθορίσει, στους ίδιους αυτούς τομείς, ένα γενικό πλαίσιο για την καταπολέμηση των διακρίσεων που οφείλονται σε διάφορους λόγους, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται η θρησκεία ή οι πεποιθήσεις, όπως προκύπτει από τον τίτλο και από το άρθρο 1 της εν λόγω οδηγίας (βλ., συναφώς, απόφαση της 10ης Μαΐου 2011, Römer, C-147/08, EU:C:2011:286, σκέψη 59 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 76 Η απαγόρευση των διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων έχει επιτακτικό χαρακτήρα ως γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης. Η απαγόρευση αυτή, η οποία κατοχυρώνεται στο άρθρο 21, παράγραφος 1, του Χάρτη, είναι αφ' εαυτής ικανή να απονείμει στους ιδιώτες δικαίωμα δυνάμενο να προβληθεί αυτό καθεαυτό στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ τους σε τομέα που διέπεται από το δίκαιο της Ένωσης (βλ., όσον αφορά την αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων λόγω ηλικίας, απόφαση της 15ης Ιανουαρίου 2014, Association de médiation sociale, C-176/12, EU:C:2014:2, σκέψη 47).
- 77 Δεδομένου του επιτακτικού του αποτελέσματος, το άρθρο 21 του Χάρτη δεν διαφέρει, κατ' αρχήν, από τις διάφορες διατάξεις των ιδρυτικών Συνθηκών περί απαγορεύσεως των διακρίσεων που βασίζονται σε διάφορους λόγους, ακόμη και όταν τέτοιες διακρίσεις προκύπτουν από συμβάσεις που έχουν συναφθεί μεταξύ ιδιωτών (βλ., κατ' αναλογία, αποφάσεις της 8ης Απριλίου 1976, Defrenne, 43/75, EU:C:1976:56, σκέψη 39· της 6ης Ιουνίου 2000, Angonese, C-281/98, EU:C:2000:296, σκέψεις 33 έως 36· της 3ης Οκτωβρίου 2000, Ferlini, C-411/98, EU:C:2000:530, σκέψη 50, καθώς και της 11ης Δεκεμβρίου 2007, International Transport Workers' Federation και Finnish Seamen's Union, C-438/05, EU:C:2007:772, σκέψεις 57 έως 61).
- 78 Αφετέρου, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι, όπως και το άρθρο 21, το άρθρο 47 του Χάρτη, το οποίο αφορά το δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, είναι αυτοτελές και δεν χρειάζεται να εξειδικεύεται με διατάξεις του δικαίου της Ένωσης ή του εθνικού δικαίου προκειμένου να απονείμει στους ιδιώτες δικαίωμα δυνάμενο να προβληθεί αυτό καθεαυτό.
- 79 Ως εκ τούτου, στην περίπτωση που εκτέθηκε στη σκέψη 75 της παρούσας αποφάσεως, το εθνικό δικαστήριο οφείλει να διασφαλίσει, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του, την έννομη προστασία που παρέχουν στους πολίτες τα άρθρα 21 και 47 του Χάρτη και να εγγυηθεί την πλήρη αποτελεσματικότητα των άρθρων αυτών, αφήνοντας εν ανάγκη ανεφάρμοστη κάθε αντίθετη εθνική διάταξη.

- 80 Το συμπέρασμα αυτό δεν αναιρείται από το γεγονός ότι ένα δικαστήριο μπορεί να κληθεί, στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ ιδιωτών, να σταθμίσει τα αλληλοσυγκρουόμενα θεμελιώδη δικαιώματα που οι διάδικοι στην εν λόγω διαφορά έλκουν από τις διατάξεις της Συνθήκης ΛΕΕ ή του Χάρτη και να υποχρεωθεί μάλιστα, στο πλαίσιο του ελέγχου που οφείλει να διενεργήσει, να βεβαιωθεί ότι τηρείται η αρχή της αναλογικότητας. Πράγματι, η υποχρέωση αυτή να επιτευχθεί εξισορρόπηση μεταξύ των διαφόρων διακυβευομένων συμφερόντων ουδόλως επηρεάζει τη δυνατότητα επικλήσεως, στο πλαίσιο μιας τέτοιας διαφοράς, των εν λόγω δικαιωμάτων (βλ., συναφώς, αποφάσεις της 12ης Ιουνίου 2003, Schmidberger, C-112/00, EU:C:2003:333, σκέψεις 77 έως 80, καθώς και της 11ης Δεκεμβρίου 2007, International Transport Workers' Federation και Finnish Seamen's Union, C-438/05, EU:C:2007:772, σκέψεις 85 έως 89).
- 81 Εξάλλου, οσάκις εθνικό δικαστήριο καλείται να μεριμνήσει για την τήρηση των άρθρων 21 και 47 του Χάρτη, προβαίνοντας παράλληλα σε ενδεχόμενη στάθμιση διαφόρων διακυβευομένων συμφερόντων, όπως ο σεβασμός του καθεστώτος των εκκλησιών που κατοχυρώνεται στο άρθρο 17 της ΣΛΕΕ, οφείλει να λαμβάνει υπόψη, μεταξύ άλλων, την ισορροπία μεταξύ των συμφερόντων αυτών την οποία έχει διαμορφώσει ο νομοθέτης της Ένωσης με την οδηγία 2000/78, προκειμένου να προσδιορίσει τις υποχρεώσεις που απορρέουν από τον Χάρτη υπό περιστάσεις όπως οι επίμαχες στην υπόθεση της κύριας δίκης [βλ., κατ' αναλογία, απόφαση της 22ας Νοεμβρίου 2005, C-144/04, Mangold, EU:C:2005:709, σκέψη 76, και διάταξη της 23ης Απριλίου 2015, Επιτροπή κατά Vanbreda Risk & Benefits, C-35/15 P (R), EU:C:2015:275, σκέψη 31].
- 82 Λαμβανομένων υπόψη των προεκτεθέντων, στο δεύτερο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι εθνικό δικαστήριο το οποίο επιλαμβάνεται διαφοράς μεταξύ δύο ιδιωτών υποχρεούται, όταν αδυνατεί να ερμηνεύσει το εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο κατά τρόπο συνάδοντα προς το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78, να παράσχει, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του, την έννομη προστασία που απορρέει για τους πολίτες από τα άρθρα 21 και 47 του Χάρτη και να διασφαλίσει την πλήρη αποτελεσματικότητα των άρθρων αυτών, αφήνοντας εν ανάγκη ανεφάρμοστη κάθε αντίθετη εθνική διάταξη.

Επί των δικαστικών εξόδων

- 83 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (τμήμα μείζονος συνθέσεως) αποφαινεται:

- 1) Το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία, σε συνδυασμό με τα άρθρα 9 και 10 της ίδιας οδηγίας, καθώς και με το άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έχει την έννοια ότι, οσάκις μια εκκλησία ή άλλη οργάνωση η δεοντολογία της οποίας εδράζεται στη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις ισχυρίζεται, προς στήριξη πράξεως ή αποφάσεως όπως η απόρριψη υποψηφιότητας για την κάλυψη θέσεως εντός της οργανώσεως αυτής, ότι, λόγω της φύσεως των σχετικών δραστηριοτήτων ή του πλαισίου εντός του οποίου προβλέπεται η άσκησή τους, το θρήσκευμα συνιστά επαγγελματική απαίτηση ουσιώδη, θεμιτή και δικαιολογημένη λαμβανομένης υπόψη της δεοντολογίας της εν λόγω εκκλησίας ή οργανώσεως, ο ισχυρισμός αυτός πρέπει, εφόσον παρίσταται ανάγκη, να υπόκειται σε αποτελεσματικό δικαστικό έλεγχο προκειμένου να διασφαλίζεται ότι, στη συγκεκριμένη περίπτωση, πληρούνται τα κριτήρια που ορίζει το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας αυτής.

- 2) Το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78 έχει την έννοια ότι η προβλεπόμενη σε αυτό ουσιώδης, θεμιτή και δικαιολογημένη επαγγελματική απαίτηση αναφέρεται σε μια αναγκαία απαίτηση η οποία υπαγορεύεται αντικειμενικώς, λαμβανομένης υπόψη της δεοντολογίας της συγκεκριμένης εκκλησίας ή οργανώσεως, από τη φύση ή τις συνθήκες ασκήσεως της σχετικής επαγγελματικής δραστηριότητας και η οποία δεν είναι δυνατόν να καλύπτει στοιχεία ξένα προς τη δεοντολογία αυτή ή προς το δικαίωμα αυτονομίας της εν λόγω εκκλησίας ή οργανώσεως. Η απαίτηση αυτή πρέπει να είναι σύμφωνη προς την αρχή της αναλογικότητας.
- 3) Εθνικό δικαστήριο το οποίο επιλαμβάνεται διαφοράς μεταξύ δύο ιδιωτών υποχρεούται, όταν αδυνατεί να ερμηνεύσει το εφαρμοστέο εθνικό δίκαιο κατά τρόπο συνάδοντα προς το άρθρο 4, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78, να παράσχει, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του, την έννομη προστασία που απορρέει για τους πολίτες από τα άρθρα 21 και 47 του Χάρτη και να διασφαλίσει την πλήρη αποτελεσματικότητα των άρθρων αυτών, αφήνοντας εν ανάγκη ανεφάρμοστη κάθε αντίθετη εθνική διάταξη.

(υπογραφές)